

Звільнена молитва Василя Стуса

Савчук Г. О. Звільнена молитва Василя Стуса. Дослідження присвячене вивченню різних контекстів існування молитви В. Стуса «Господи, дякую», яка була написана на рейці карцеру. Розглядаються біографічний, психологічний, молитовний контексти. Крім того, вивчається контекст мистецтва графіті. Зроблено висновок про те, що молитва-подяка стала фактором самореалізації митця, засобом «відвойовування» духовного простору у в'язниці. Молитва-подяка В. Стуса оцінюється як факт історії літератури, оскільки про неї згадується в мемуарах М. Хейфеця – побратима поета по табору.

Ключові слова: контекст, молитва, семантика, подяка.

Савчук Г. О. Освобождённая молитва Василя Стуса. Исследование посвящено изучению различных контекстов существования молитвы В. Стуса «Господи, дякую», написанной на рейке карцера. Рассматриваются биографический, молитвенный, психологический контексты. Кроме того, изучается контекст искусства граффити. Сделан вывод о том, что молитва-благодарение В. Стуса стала фактором самореализации, определения духовного пространства в тюрьме. Молитва «Господи, дякую» оценивается как факт истории литературы, который стал таковым благодаря публикации воспоминаний М. Хейфеца – соузника В. Стуса.

Ключевые слова: контекст, молитва, семантика, благодарение.

Savchuk G. O. The released prayer of Vasyl Stus. The paper is devoted to the several contexts of the V. Stus's prayer "Thank you, the Lord". The prayer was written on the batten of the punishment cell. The biographical, psychological, prayer and graffiti contexts are investigated. Besides, the context of the graffiti art is studied. The conclusion that the prayer-thanksgiving was the factor of the self-actualization and the way of the innings the spiritual space in the prison is drawn. The prayer-thanksgiving is analyzed as a fact of the literature because of the memoirs of M. Heifets.

Key-words: context, prayer, semantics, thanksgiving.

Михайло Хейфець, побратим Василя Стуса по табору, згадує, як у карцері зони ЖХ 385/17-а знайшов «напис, зроблений захованим у схованку олівцевим грифелем. Характерним дрібним почерком Стуса – два слова: «Господи, дякую» [8:40]. Варто розглядати рукописну молитву В. Стуса як літературний текст, який дістав другого народження завдяки надрукованим спогадам М. Хейфеця і в такий спосіб потрапив у загально літературний

контекст. Цю молитву ми не знайдемо в жодній збірці В. Стуса, і важко сказати, чи хотів сам поет, щоб найпотаємніше в його душі стало відомим широкому загалові. Так чи так молитва була надрукована, а отже набула нового статусу. Короткий текст молитви може бути прочитаним одночасно в кількох контекстах і тому містить нашарування різномірної художньої семантики. Висвітлити цю семантику й ці контексти і є метою даної роботи.

Точкою відліку міркувань про означений об'єкт дослідження варто обрати статтю Ю. Шевельова «Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» В. Стуса». Ця оглядова розвідка стала настільною для дослідників творчості поета і характеризується розмаїттям підходів. Ю. Шевельов бачить у В. Стусі представника непрограмованої поезії. Критик звертає увагу на інтенсивний характер Стусової поезії, в якій «...повторюється той самий образ колимських сосен, колимської скупої весни, переходячи з одного вірша в другий, його поезія не прагне екстенсивного поширення» [9:108]. Звертаючись до екзистенційних домінант у доробку В. Стуса, Ю. Шевельов говорить, що «самота в Стусових поезіях – не запис переживань одного конкретного в'язня. Радше це *la condition humaine*, екзистенціоналістичний мотив закиненості людини в світ, поза людини волею і вибором...» [9:111]. В. Стус близький за світоглядом до Габрієля Марселя. Екзистенціалізм наголошує на ставанні, а не на стані, на русі, а не на спокої. Цей постулат підспудно звучить у твердженні Ю. Шевельова про те, що Стусова поезія – «насамперед не поезія знахідок, а поезія знаходження. Якщо назвати його героями настрої й почуття, то ці герої в усіх його кращих творах взяті в русі, в процесі формування» [9:116]. На основі цієї сентенції критик розглядає образну систему, метафорику, складне плетиво асоціацій у поезії В. Стуса [9:120]. У результаті маємо низку спостережень, які б можна було розгорнути у цілі дисертаційні дослідження.

Щодо функції молитви у творчості В. Стуса, то в статті Ю. Шевельова знаходимо таку думку: «Його поетистичний стиль веде до молитви» [9:123]. Під поетистичним стилем мається на увазі стиль з великою кількістю поетизмів («слова й мовні конструкції, які чужі розмовній та діловій мові, які характеризують специфічно поетичну мову і плекають її як окремий тип мови в межах, звичайно, загальнонаціональної мови, як вірність віковій традиції, як виклик» [9:120]). Розвиваючи цю думку, Ю. Шевельов доходить висновку, що поетистичність, «складність» Стусової мови «впливає з молитовного ставлення до поезії» [9:121]. І далі: «Уся техніка Стусового «високого стилю» – це тільки помічні атрибути, що личать розмові з Богом» [9:121]. Отже, В. Стус, на думку Ю. Шевельова, ставився до поезії як до молитви. (Але, можливо, має право на існування і протилежний погляд, згідно з яким В. Стус ставився до молитви як до поезії. Цей наш

зухвалий висновок продиктований простим спостереженням: написана на рейці карцера молитва має розмір дактиля: «Господи, д'акую».)

В. Моренець, беручи сентенцію про поетистичність поезії В. Стуса як точку відліку для викладу власних думок, відзначає, «що в багатьох випадках можна говорити про пряме стильове наближення авторського вірша до церковного канону» [5: 102]. Тексти В. Стуса, які можуть бути прирівняними до молитов, досі залишаються малодослідженим явищем, що визначає актуальність нашої роботи.

Молитва, написана В. Стусом у карцері, – це акція, яка є важливою для розуміння поетової долі, характеру, а відтак і творчості. Передісторія була такою. В. Стус потрапив у ШІЗО, відмовившись співпрацювати з начальством зони, і не останню роль у цій історії зіграла книга. М. Хейфец згадує, що В. Стус, якому зробили операцію на шлунку, вирізавши дві його третини, погоджувався на проходження комісії для надання інвалідності лише за умови, що йому дозволять читати на «больничці», як казали ув'язнені. Ішлося всього про одну книгу – «томик Секста Емпірика» [8:32], але в начальства зони були свої рахунки з поетом. Книгу відібрав один із наглядачів, чемпіон Мордовії з вільної боротьби, поета посадили в «мікробокс, 60 на 60 см» [8:32] і відправили на комісію, а після цього посадили на 15 діб у карцер. Було літо 1976 року, в Мордовії в цей час можливі морози, але влітку карцер не опалюється. Якщо додати до цього післяопераційний стан В. Стуса, то стає зрозумілим, що в такому карцері з людини висотають останні сили, а то й життя (саме карцер став домовиною поета через дев'ять років – у ніч з 3 на 4 вересня 1985 р.).

На знак протесту всі політв'язні табору оголосили голодування. Причому, за задумом М. Хейфеца, в'язні «на знак солідарності зі Стусом перейшли на період його перебування в карцері на ... карцерний пайок: через день їли тільки хліб з окропом, а в ситі дні – по півпорції» [8:38]. І, хоч покарання не відмінили, В. Стус дякує Богові та пише молитву на рейці в карцері. Щонайперше впадає в око лаконізм. І річ не в тім, що в зазначених умовах писати довгі тексти не було можливості. Насправді, чи потрібна розлогість у звертанні до Бога? Напевно, В. Стус був свідомий того, що Бог знає про все, що відбувається у Всесвіті, і тому зовсім не обов'язково пояснювати Йому, в яку ситуацію потрапив. У двох словах поету вдалося висловити більше, ніж в томах біографічних даних. Це

був зойк душі та тіла, катованих голодом, холодом, відсутністю медикаментів та спілкування. За свідченням молільників, більшу силу мають короткі молитви, аніж довгі: «Немає необхідності бути красномовним, щоб молитва була почута» [3:4]. Крім того, розлогі молитви – це молитви, близькі до замовлянь, завдяки яким язичники намагалися вплинути на божество. Тому і вчив Ісус Христос молитися «просто» [4:136] і дав зразок такої молитви – «Отче наш» [6:1586]. Отже, простота не означає «примітивність», навпаки, за короткими молитвами може стояти безмежне означуване: короткі молитви-заклики «дуже напружені та інтенсивні в своєму змісті і настільки широкі, що можуть вміщувати будь-який смисл» [1:39–40]. Що ж вкладав В. Стус у два коротких слова?

Аналізований текст виявляється вихопленим зі спілкування В. Стуса з Богом, це лише репліка з діалогу, але за цією реплікою є можливість часткового реконструювання контексту. Очевидно, поет звертався до Бога про допомогу, і Всевишній відгукнувся на поклик, тільки відповів на нього не словами, а, як це часто буває, діями. Можливо, В. Стус вбачав у факті голодування побратимів Божественну милість і підтримку, і, хоч фізичні умови ув'язнення в карцері не змінилися, на душі було радісно через те, що за мурами карцеру про поета турбуються друзі: «Звичайно, він зрадів, що на його захист голодувала вся зона», – пише М. Хейфец [8:40]. Якщо враховувати, що стан душі впливає на стан тіла, то подібні сплески радості позитивно вливали на здоров'я поета. Саме дружнє плече побратима, моральна підтримка, тонкий духовний зв'язок допомагали вистояти радянським політв'язням.

Написана молитва іноді має більшу силу, ніж проголошена, адже молільник сприймає не тільки звукову оболонку молитви, але й зорову. У написаному молільник більше реалізує себе: зміст молитви здобуває певну форму, яка допомагає встановити міцніший зв'язок із Богом. Це суто внутрішня, індивідуальна справа, чим надійніше сховати написане, тим більшу силу матиме молитва (існують навіть молитви, тексти яких суворо забороняється комусь показувати чи розголошувати, сила цих молитов – у тайнодії). Але В. Стус, пишучи молитву, керувався іншими роздумами, він розумів, що люди, які потраплять у карцер після нього, обов'язково знайдуть написаний текст, бо, маючи майже не обмежений час, звертатимуть увагу на будь-які дрібниці. Ці дрібниці входять у плоть і кров арештанта, і часто з них склада-

ється в'язничне життя. Щоб цього не відбувалося, політв'язні намагалися заповнити час інтелектуальним трудом, і в цьому контексті особливого значення набуває «томик Секста Емпірика», який став причиною чергових знущань з В. Стуса.

В. Стус дуже тонко відчув згубний вплив дрібниць, але зміг обернути їх на позитив. Написана на рейці карцеру молитва мала стати підтримкою для наступних в'язнів ШІЗО. Варіантів рецепції могло бути два. Варіант перший: молитву прочитає людина, знайома з поетом і ситуацією, за якої текст був написаний. Якщо це побратим В. Стуса, то він відчує вдячність поета за голодування всієї зони. Якщо ж в'язень не знатиме контексту написання молитви, то текст буде сприйматися як самодостатній, а адресат і адресант будуть невідомими. У такому разі молитва може бути прочитана як подяка за всі гаразди й біди, які доводиться терпіти ув'язненому з політичних причин. З першого погляду, думка парадоксальна, для її розуміння слід також звернутися до Стусового досвіду, розкритого у збірці «Палімпсести», а конкретніше до рядка «Дякую, мій Боже, за напасті» з поезії «Кому жити, а кому не жити» [7:210]. Річ у тому, що в процесі світової еволюції, передусім духовної, сили зла, як це не парадоксально, відіграють позитивну роль, спонукаючи сили добра до опору та самовдосконалення. Коли зло вичерпує свої можливості в боротьбі з Добром, вона або знищується, або трансформується. Завдання Зла – зруйнувати все, що побудоване Добром. Завдання Добра – захистити та примножити досягнуте. Дякуючи Богові «за напасті», В. Стус вкотре демонструє стоїцизм.

У будь-якій з двох можливих рецепцій написана в карцері молитва залишається посланням невідомим адресатам і виявляє солідарність автора з побратимами. Це ніби пляшка з посланням, кинута в море. За в'язничних умов сама згадка про Господа може допомогти, адже існують молитви, в яких молільник просто називає ім'я Бога й у такий спосіб природно скеровує богонаправлені емоції.

У залежності від емоцій та думок, якими сповнений молільник і які скеровуються до об'єкта звертання, розрізняють такі види молитви: прохання, похвала, подяка, покаяння. Саме з проханням ототожнюється поняття молитви в свідомості невтаємниченої людини. У релігійній же літературі наголошується на тому, що молитва – це передусім вияв устремління, віри й любові: «Молитва починається не з прохання, не з «дай нам щось»...

Любов не така» [4:136]. І все ж таки 90% молитов мають характер прохання. Саме з нього часто починається молитовний досвід віруючого у зв'язку з пережитим горем, проте з часом прохання замінюється іншими елементами, серед них – споглядання і подяка [3:4]. Це перший крок на шляху до вищих видів молитов: «...перше і природне оновлення молитви веде до подяки і радості» [2:358]. Очевидно, В. Стус пройшов цю стадію і наблизився до молитов «благоговіння, преклоніння, запитування, споглядання Бога в природі й людині; молитви осягнення, здивування, захоплення; споглядання Божої досконалості в Ньому самому; молитви покаяння, очищення, смирення, предання себе на милість Богу; молитви любові, надії та спокою» [2:358]. До цього переліку можна зарахувати і молитву-подяку, про яку І. Золотоуст говорив: «Ніщо не є таке миле Богові, як вдячність і за себе, і за інших». І в наш час духовники не перестають наголошувати на важливості молитви-подяки. По приклад звернемося до робіт О. Мєня: «...це найблагородніша, найпіднесєніша молитва, коли людина сповнена великих почуттів і розуміє, наскільки незаслужено вона отримала дивний дар життя, любові, дружби, краси, труду, розуму – всього того, що робить наше життя насиченим і прекрасним» [4:174]. У християнській культурі навіть існує спеціальний твір під назвою «Акафіст подячний», читання якого, за свідченням віруючих, підтримує людину в важку хвилину.

Отже, молитва-спалах В. Стуса спрямована на відновлення рівноваги у співвідношенні різних видів молитов у контексті молитовного досвіду людства. Так прохання поступається місцем подяці та іншим видам молитви.

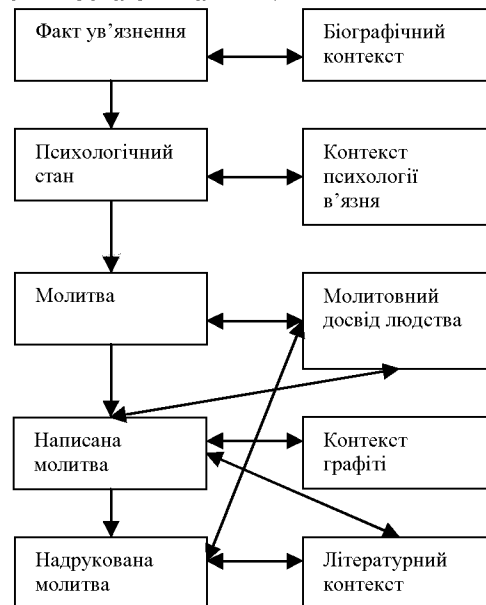
Особливості написання аналізованої молитви відкривають ще один перспективний шлях її осмислення – крізь призму теорії графіті. Під цим кутом зору можна подивитися на напис на рейці карцеру, враховуючи той факт, що писати під час покарання в цій «домовині» заборонялося. В. Стус порушив заборону і пішов на крок, який міг подовжити час перебування в карцері. Самореалізація, вияв своєї ідентичності та полум'яного почуття в короткому написі важили для поета більше, ніж можливість подовження фізичних тортур. Цим поет стає схожим на «райтерів», авторів графіті, які порушують закон, малюючи на стінах будівель, вагонах, парканах тощо.

«Графіті (з грец. – «малювання, дряпання на пласкій поверхні») – це художня композиція, малюнок або просто напис, нанесений на

поверхню стіни, будівлі чи якогось іншого об'єкта, що звичайно перебуває в колі зору громадськості» [10]. Культура графіті з'явилася на зорі людства і еволюціонувала від скельних написів до полістильової творчості в межах міської культури. У наш час графіті засвідчує свободу творчості, райтери бажають звільнитися від культурних стереотипів і заявити про себе, пишучи чи малюючи анонімно чи під кодовим ім'ям. В. Стус свідомо чи несвідомо долучається до цієї культури, його напис теж є анонічним, вільним від цензури. Як і райтер, поет опановує маргінальну зону простору, коли приховує напис на рейці карцеру – місце, в яке навряд чи зазирне око наглядача. На митця графіті В. Стус схожий і тим, що молитва поета є своєрідним протестом проти заборони писати, а відтак жити за умов ув'язнення. У цьому контексті варто згадати творчість Т. Шевченка періоду заслання – той же протест (згадаймо захальвні книжечки, повісті Кобзаря), те ж бажання зберегти власне «я». Протест супроводжується виходом за межі дозволеного – в маргінальну сферу, в царину девіантної поведінки. Саме так психологи пояснюють феномен графіті [11].

Нарешті, однією з головніших функцій написаної В. Стусом молитви є окреслення духовного простору в'язня в нівелюючому просторі зони. Навіть більше: В. Стус розширює свій простір, відвойовує його в наглядачів і у в'язниці. Текст молитви стає опертям у нескінченній боротьбі з начальством табору – опертям, яке допомагає здобути чергову перемогу в духовному самоутвердженні.

У світлі викладеного генеза молитви «Господи, дякую» та її включеність у різні контексти постають такими:

Вивчення молитви як явища в історії української літератури – перспективний напрямок подальших літературознавчих студій,

матеріал для яких дає в тому числі і опублікована творчість В. Стуса.

Література

1. Антоній, Митрополит Суразький. Школа молитви / митрополит Суразький Антоній (Блюм). — Х., 1999. — 104 с.
2. Ильин И. А. Аксиомы религиозного опыта / И. А. Ильин. — М., 1993. — 448 с.
3. Каррель А. О молитве / Доктор Алексей Каррель // Религия. Философия. Наука. — 1999. — № 3. — С. 1—11.
4. Мень О. Практическое руководство к молитве / О. Мень. — М., 1995. — 222 с.
5. Моренець В. П. До питання модерності лірики Василя Стуса : (Художньо-філософські аспекти індивідуального стилю) / В. Моренець // Наук. зап. ; [Києво-Могилян. акад., нац. ун-т]. — К., 1998. — 4 т. — С. 97—105.
6. Полный православный богословский энциклопедический словарь : в 2 т. Т. 2. : [2464 стлб.]. — М., 1992.
7. Стус В.С. Твори : в 6 т., 9 кн. / Василь Стус. — Львів, 1994–1999. — 3 т., кн. 1. — 486 с.
8. Хейфец М. В украинской поэзии сейчас нет никого крупнее / Михаил Хейфец // Избранное : в 3 т. — 3 т. — 296 с.
9. Шерех Ю. Трунок і трутизна : Про “Палімпсести» Василя Стуса / Юрій Шерех [ред. рада : В. О. Шевчук та ін., упоряд. і приміт. Р. М. Корогодського ; худож. оформ. серії І. М. Гаврилюк, О. Д. Назаренка ; іл. С. Г. Якутовича ; світлини І. Юрчука] // Пороги і Запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеологія : у 3-х т. Т. 2. / Юрій Шерех. — Х., 1998. — С. 105–135 (Сер. : українська література ХХ століття).
10. Карикова К. Філософія графіти [Електронний ресурс] / Карикова К. / Режим доступу : www.moltat.ru/arhiv-nt/filosofiya-graffiti.
11. Номег. Психологія граффіти [Електронний ресурс] / Номег / Режим доступу : www.graffitizone.kiev.ua/publications/article.php?iid=177&sp=228lst=0.